

УДК 373.3.016:62/64](477.51)«1850/1900»(091)

ВПРОВАДЖЕННЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

Огієнко Д.П.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

У статті на основі архівних матеріалів висвітлюються особливості впровадження трудового навчання в початкових школах Чернігівської губернії (друга половина ХІХ століття). Виокремлено соціально-економічні й культурно-освітні передумови цього процесу. Досліджено мету, зміст трудової підготовки учнів в початкових школах Чернігівської губернії в означений період. Висвітлено регіональні традиції трудового навчання. Проаналізовано позитивний вплив ремісничих класів, ручної праці, рукодільних та сільськогосподарських занять, як важливих компонентів трудового навчання, що мали освітньо-виховну функцію.

Ключові слова: трудове виховання, трудове навчання, трудова підготовка, ремесла, рукоділля, ручна праця.

Постановка проблеми. Процес трудової підготовки особистості як педагогічна проблема, що має тісний зв'язок із соціально-економічним розвитком суспільства, постійно був у колі першочергових інтересів науковців, педагогів-практиків і методистів. Помітне посилення інтересу до цієї проблеми спостерігається і в сучасних умовах розбудови української держави, коли одним з головних завдань є відродження національної економіки, а отже й оновлення існуючої системи трудової підготовки молоді, яка потребує розробки якісно нових підходів до визначення її змісту, форм та методів.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є звернення до історико-педагогічного досвіду, в якому сконцентровано цінні здобутки вітчизняних і зарубіжних педагогів.

Глибоке вивчення й осмислення вітчизняного історико-педагогічного досвіду має велике значення для виявлення особливостей трудової підготовки учнів у різних регіонах України, їх подальшого узагальнення і творчого застосування в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що у дорадянський період питання трудової підготовки учнів вивчалися та аналізувалися у працях В. Сабаніна, В. Фармаковського, К. Цируля, К. Янжул та ін. У радянський період історію трудового виховання досліджували В. Борисенко, І. Бугаєвич, М. Котряхов, М. Кузьмін, М. Пузанов. У пострадянський період цю проблему вивчали А. Вихрущ, М. Карелін, Г. Ковальчук, О. Лихолат, В. Рак, Л. Семеновська, В. Сидоренко, у працях яких розкриваються загальні підходи до висвітлення історії трудового виховання.

На Чернігівщині плідно працюють над розв'язанням регіональних історико-педагогічних проблем А. Боровик, А. Гандиш, Л. Задорожна, І. Зайченко, І. Лисенко, С. Мазуренко, Н. Олійник, Г. Самойленко, Л. Студьонова, Л. Шара та ін. Так, зокрема, окремі аспекти розвитку освіти у Чернігівській губернії представлені у наукових розвідках А. Боровика (система підготовки вчителів для чернігівських шкіл у дореволюційний період), Г. Воробйової (про створення Глухівської жіночої гімназії), С. Горобець (земські школи Чернігів-

ського району), О. Дмитренко (з історії Чернігівської учительської семінарії), І. Зайченка (проблеми розвитку освіти на Чернігівщині у другій половині ХІХ ст. в контексті дослідження місцевої періодики в регіоні), Л. Мекшун (земська статистика і організація шкільної справи на Чернігівщині у ХІХ ст.), Є. Степанович (початкова освіта на Чернігівщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.), Л. Шари (роль муніципальних органів у розвитку освіти на Чернігівщині).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, проблема трудового виховання учнів у дореволюційних навчальних закладах Чернігівської губернії не стала предметом вивчення жодного із вищеназваних дослідників. Питання трудового виховання учнів у його історичному аспекті розглядається лише у публікаціях окремих авторів на рівні констатації факту і тільки принагідно із вирішенням інших, досліджуваних ними історико-педагогічних проблем.

У контексті завдань нашого дослідження певний інтерес становлять дисертаційні роботи В. Рака і М. Кареліна, у яких висвітлюються особливості трудової підготовки учнів в окремих регіонах України (на західноукраїнських землях та в Харківській губернії). Стосовно інших областей України, в тому числі і Чернігівщини, такі відомості відсутні. Це пояснюється тим, що значна частина архівних матеріалів і періодичних видань, що стосуються цієї проблеми, ще не введена в науковий обіг. Водночас очевидним є те, що вихід історико-педагогічних досліджень, які б відображали регіональну специфіку трудового навчання, дозволить створити цілісне уявлення про систему трудової підготовки учнів у загальноосвітніх закладах досліджуваного періоду в межах усієї України.

Мета статті – дослідити процес впровадження трудового навчання в початкових школах Чернігівської губернії (друга половина ХІХ століття).

Поставлена мета потребує реалізації наступних завдань:

- 1) виокремити соціально-економічні та культурно-освітні передумови впровадження трудового виховання в початкових школах Чернігівської губернії (друга половина ХІХ);
- 2) виявити особливості трудової підготовки в початкових навчальних закладах Чернігівщини;

3) актуалізувати виявлений трудовий досвід у початкових закладах Чернігівської губернії у контексті оновлення сучасної системи трудового виховання учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення й узагальнення архівних матеріалів, історичної та історико-педагогічної літератури дало змогу встановити, що запровадження трудового виховання у навчальних закладах Чернігівщини у другій половині XIX ст. було зумовлене низкою вагомих передумов, серед яких пріоритетна роль належить соціально-економічним чинникам. Переломним рубежем для економіки Чернігівщини стало скасування кріпосного права (1861 р.), завдяки чому створилися умови для швидкого розвитку капіталізму в усіх галузях господарства. У зв'язку з цим гостро постали питання удосконалення трудової підготовки молоді відповідно до вимог часу і соціального замовлення.

Крім соціально-економічних чинників, які суттєво вплинули на запровадження трудового навчання в початкових школах Чернігівщини, слід виділити й культурно-освітні передумови, зокрема вплив зарубіжного досвіду, досягнутий рівень розвитку вітчизняної педагогічної думки в галузі трудового виховання, ініціатива місцевих органів самоврядування у запровадженні трудового навчання у шкільну практику (асигнування коштів, клопотання про відкриття ремісничих і рукодільних класів, постійна зацікавленість станом трудового виховання молоді, висвітлення питань трудового виховання на сторінках періодичних видань).

Трудове навчання впроваджувалося у навчально-виховний процес початкових училищ шляхом відкриття при них ремісничих класів і відділень, введення уроків ручної праці, вивчення рукоділля, викладання окремих сільськогосподарських дисциплін (садівництва, городництва, бджільництва).

Ремісничі класи та відділення почали відкриватися при народних школах Чернігівської губернії з кінця 70-х рр. XIX ст. Перше таке відділення, в якому учні освоювали найпоширеніші на Чернігівщині ремесла (столярне, токарне, слюсарне та ковальське), відкрилося у 1869 р. при сирітському будинку в Чернігові. У кінці 70-тих рр. XIX ст. ремісничі відділення були відкриті при народному училищі у м. Почеп Мглинського повіту (1877 р.), при Старосельському народному училищі цього ж повіту (1878 р.) і при Стародубському початковому єврейському училищі (1878 р.) [1; 2; 3].

Ремісничі відділення призначалися для навчання учнів різних видів ремесел і формування елементарних професійних умінь та навичок; виховання важливих моральних якостей – працелюбства, відповідальності, старанності, акуратності. Як правило, в усіх ремісничих відділеннях був трирічний термін навчання, упродовж якого учні оволодівали найпоширенішими в Чернігівській губернії ремеслами: столярним, токарним, слюсарним, ковальським, палітурним. Для прикладу можна назвати Вертіївське двокласне міністерське училище Ніжинського повіту, у якому учні вивчали палітурне, столярне і токарне ремесло; Стародубське початкове єврейське (слюсарно-ковальське, столярне і палітурне ремесло); Конопотське чотирикласне міське (слюсарно-ковальське, столярно-токарне ремесла); Баклан-

ське двокласне народне училище Мглинського повіту (слюсарне, столярне ремесла). У деяких початкових школах вивчалися лозоплетіння, шевське, кравецьке, швацьке, ткацьке ремесла.

Трудова підготовка учнів здійснювалася у ремісничих відділеннях Чернігівщини двома основними способами: шляхом виконання виробів на замовлення і у процесі виготовлення предметів на продаж. Вибір названих способів був зумовлений тим, що ремісничі класи повинні були самостійно покривати частину бюджетних коштів, щоб частково окупити витрати на матеріали, інструменти та навчання учнів. Одним із найпоширеніших предметів викладання у ремісничих відділеннях Чернігівської губернії було столярне ремесло. Це пояснюється тим, що значну частину її площі становили ліси, які забезпечували деревообробну промисловість необхідною сировиною. З іншого боку, відчувалася гостра потреба б задовольняти існуючий попит місцевого населення у різноманітних столярних виробках. Цей критерій був покладений в основу відбору предметів учнівських виробів: у ремісничих класах виготовлялися, насамперед, ті речі, які користувалися попитом на місцевих ринках.

Зміст трудового навчання хлопчиків у церковнопарafiaльних училищах був більш обмежений у порівнянні із земськими та міністерськими школами, і охоплював столярно-токарне ремесло (Сухинська однокласна школа Козелецького повіту, Тур'янська однокласна Городнянського повіту, Жуклянська двокласна Сосницького повіту) та палітурну справу (двокласні школи: Воронезька Глухівського повіту та Новобровицька Городнянського повіту; однокласні: Перетинська та Батуровська Суразького повіту) [4, с. 285].

Крім ремісничих відділень, трудова підготовка учнів здійснювалася і у процесі проведення уроків ручної праці. Викладання ручної праці, як шкільного навчального предмета, мало на меті, насамперед, реалізацію суто педагогічних цілей, тобто забезпечення шляхом виконання трудових завдань всебічного розвитку особистості. Безсумнівно, що для досягнення поставлених завдань мали бути створені належні умови: достатнє матеріальне забезпечення шкільних майстерень, наявність кваліфікованих викладачів-педагогів, підготовленість громадської думки до сприйняття ручної праці, як загальноосвітнього предмета, що має розвивальне значення. На жаль, у дореволюційний період, вищезазначені завдання трудового навчання, в силу соціально-економічних причин, могли вирішуватися тільки частково, а тому ручна праця, як навчальний предмет початкової школи, не набула достатнього поширення у Чернігівській губернії, однак в окремих навчальних закладах вона була досить помітною. Насамперед, це стосується зразкових училищ, заснованих при Глухівському учительському інституті та вчительських семінаріях, які функціонували в Чернігівській губернії. Основним призначенням цих училищ було забезпечення ними, в якості базових закладів, проходження педагогічної практики майбутніми учителями.

Першим із них було відкрите у 1876 р. міське двокласне училище при Глухівському учительському інституті [5, с. 18]. Викладалася руч-

на праця досвідченим фахівцем С. Солошенко за системою К. Цируля. Ця ж система трудового навчання під керівництвом того ж викладача використовувалася і під час навчання ручної праці учнів зразкового училища. Однак, необхідно зауважити, що, на відміну від вихованців інституту, ручна праця для учнів зразкового училища мала необов'язковий характер і відвідували ці заняття лише бажані учні старшого віку три рази в тиждень та працювали по 2 години. Працюючи у майстерні, вихованці займалися роботами по деревині, послідовно виконуючи номери колекції виробів (45 найменувань) за системою К. Цируля. Освоївши її, вони приступали до виконання робіт по металу, виготовляючи колекцію виробів із 30 найменувань.

Належна увага в Чернігівській губернії приділялася й трудовій підготовці дівчат. Трудове навчання дівчат у зв'язку з специфічним статусом жінки як майбутньої дружини, матері, домашньої господині мало свої особливості і здійснювалося у початкових школах (земських, міністерських, церковно-парафіяльних) у формі уроків рукоділля, доведення і деяких сільсько-господарських робіт. Домінуюче місце у трудовій підготовці дівчат займало рукоділля. Перші рукодільні заняття у початкових школах Чернігівської губернії почали проводитися у 1865 р. (Чернігівське училище св. Варвари, Новгород-Сіверське повітове училище, Глухівське початкове жіноче училище). Так, при Новгород-Сіверському училищі, відкритому у 1865 р. існувала безкоштовна післяобідня школа, у якій бажані дівчата могли навчатися рукоділлю: «У цій школі постійно буває 50 учениць. Попечителька школи Н. Судієнко, за свій рахунок наймає класну даму, яка навчає дівчаток рукоділлю і слідкує за порядком у класі, коли вчителі проводять уроки» [6, с. 126]. Дещо пізніше, у 1872 р., був відкритий рукодільний клас при Борзнянському земському жіночому училищі, у якому рукоділля викладала вчителька Фільшен. Під її керівництвом дівчатка, готуючись до майбутнього трудового життя, навчалися шити основні види одягу: дитячі сукні, сорочки, спідниці та ін. Частина виготовлених виробів йшла на продаж, а виручені гроші витрачалися на придбання необхідних інструментів та матеріалів.

Заняття мали необов'язковий характер і проводилися спочатку без спеціально розроблених програм учительками загальноосвітніх предметів або ж особами, які мали відповідну підготовку. В кінці XIX ст., у зв'язку із виходом навчальних програм (1896 р), викладання рукоділля набуло систематичного характеру і охоплювало такі розділи: крій та шиття, в'язання, вишивання.

У церковнопарафіяльних школах, крім цих традиційних розділів, поширеним видом трудової підготовки дівчат було виготовлення штучних квітів (Полошківська школа Глухівського повіту, Соборно-Успенська міська Новгород-Сіверського повіту, Свято-Феодосійська Суразького повіту, Воздвиженська Чернігівського повіту та ін.). Зміст трудової підготовки дівчат у цих школах був тісно пов'язаний із потребами найближчого храму і досить часто включав благодійний аспект: прибирання та прикрашання церкви перед великими святами, вишивання рушників, ремонт священицького одягу.

Слід зазначити, що в початкових школах регіону (земських, міністерських, церковнопарафіяльних) як для хлопчиків, так і для дівчат проводилися сільськогосподарські заняття, які мали необов'язковий характер. Вводячи сільськогосподарські заняття в курс початкової школи, губерньська управа і керівники навчальних закладів, відповідальні за цю справу, вирішували кілька взаємопов'язаних завдань: 1) поширити серед учителів і загалом усього населення раціональні способи ведення садівництва і городництва і тим самим підвищити їх матеріальний добробут; 2) ознайомити учнів як майбутніх господарів із необхідними теоретичними і прикладними сільськогосподарськими знаннями; 3) здійснювати трудове виховання учнів шляхом формування у них працелюбства, старанності, наполегливості, акуратності, відповідальності за доручену справу.

Висновки з даного дослідження і перспективи.

Таким чином, на підставі аналізу джерельної бази виявлено, що запровадження трудового навчання у початкових школах (друга половина XIX ст.) було зумовлене вагомими соціально-економічними і культурно-освітніми чинниками. Трудове навчання впроваджувалося в освітній процес початкових шкіл Чернігівської губернії шляхом відкриття при них ремісничих відділень, введення уроків ручної праці та рукоділля, викладання сільськогосподарських дисциплін. Встановлено, що зміст і види трудової підготовки учнів у досліджуваній період зумовлювалися типом навчального закладу та регіональними потребами (вивчалися найпоширеніші у Чернігівській губернії ремесла).

Виявлені у процесі дослідження регіональні особливості трудової підготовки учнів у комплексі зі стрижневою ідеєю трудового виховання у початкових школах Чернігівщини – формування у підростаючого покоління внутрішньої потреби до систематичної добровільної праці, мають важливе педагогічне значення і можуть бути використані у критичному осмисленні для оновлення системи трудового виховання молоді в сучасних умовах реформування освіти.

Список літератури:

1. Доклад о ремесленном классе // Земский сборник Черниговской губернии. – 1877. – № 1–4. – С. 64–68.
2. Сведения о ремесленных училищах // Земский сборник Черниговской губернии. – 1878. – № 9–12. – С. 17–34.
3. Свод постановлений Мглинского земства по народному образованию с 1865 по 1894 г. // Земский сборник Черниговской губернии. – 1896. – № 7. – С. 1–131.
4. Отчет о состоянии церковных школ Черниговской епархии за 1900–1901 г. // Черниговские епархиальные известия. – 1902. – № 10. – С. 279–286.
5. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1908 год. – К.: Лито-типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1909. – С. 1–47.
6. Свод постановлений Новгородсеверского земского собрания 1867–1890 гг. по народному образованию // Земский сборник Черниговской губернии. – 1892. – № 2. – С. 125–126.

Огиенко Д.П.

Национальный университет «Черниговский коллегийум» имени Т.Г. Шевченко

ВНЕДРЕНИЕ ТРУДОВОГО ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛАХ ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНИИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX ВЕКА)

Аннотация

В статье на основе архивных материалов раскрываются особенности внедрения трудового обучения в начальных школах Черниговской губернии (вторая половина XIX века). Выявлены социально-экономические и культурно-образовательные условия этого процесса. Охарактеризованы цель, содержание трудовой подготовки учеников в начальных школах Черниговской губернии в исследуемый период. Выявлены региональные традиции трудового обучения. Проанализировано положительное влияние ремесленных классов, ручного труда, рукодельных и сельскохозяйственных занятий, как важных компонентов, несущих образовательно-воспитательную функцию.

Ключевые слова: трудовое воспитание, трудовое обучение, трудовая подготовка, ремесла, рукоделье, ручной труд.

Ohienko D.P.

T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Collehium»

IMPLEMENTATION OF LABOR STUDY IN THE CHERNIGO GURBAN'S INITIAL SCHOOLS (THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURIES)

Summary

In the article on the basis of archived materials the peculiarities of the introduction of labor training in primary schools of Chernihiv province (second half of the XIX century) are highlighted. The socio-economic, cultural and educational preconditions for this process are distinguished. The objectives, curriculum of labor training of pupils in elementary schools of Chernihiv province are studied. The regional traditions of labor training are singled out. Analyzed the positive effects of craft classes, manual labor, handicraft and agricultural occupations as important components of educational-upbringing function.

Keywords: labor education, labor training, labor preparation, handicraft, needlework, handwork.